

УДК:378.014.54+061.65+001.4

Я. Г. Мар'яню, Т. М. Картель, Г. В. Сивокінь, О. Ю. Зайцева.

Одеська державна академія будівництва та архітектури

СИСТЕМНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДИЗАЙНУ ЯК ПІДВИДУ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

В статті розглядається термінологія дизайну як одна із галузей технічних наук. Визначено місце термінів в лексичній системі. Виокремлено рівні системності термінології.

Ключові слова: термін, термінологія, системність, гетерогенність, національна мова, загальнонаукова термінологія.

В останні десятиліття з'явилося багато наукових праць, у яких порушено питання про місце термінів у лексичній системі мови, про характерні особливості термінологічної семантики, визначено основні напрями термінологічної праці. Одні дослідники кваліфікують термінологію як складову частину лексики загальнолітературної мови [3], інші, наголошуючи на специфічності її рис і відокремлюють термінологію від лексики національної мови [13], треті наголошують на тому, що термінологія – система штучно створених знаків [7].

Сьогодні в Україні склалася ситуація неоднозначності підходів, висунутих науковцями щодо вивчення спеціальної лексики [8], що вимагає детального мовознавчого аналізу термінології, її мовних особливостей і законів розвитку для створення конкретних рекомендацій, що стосуються утворення, використання тих чи інших термінів, беручи до уваги їх усталеність у науці та мові, зручність, відповідність української мови. Питання про співвідношення національного та інтернаціонального, про зумовленість галузевих терміносистем науковою або національною традицією набуває у наш час особливої ваги [9].

Процеси найменування спеціальних понять, форм наявних термінів та джерела терміносистем дуже схожі із засобами формування і поповнення словникового складу мови загалом. Творення термінів відбувається на основі лексико-семантичного, морфологічного, синтаксичного способів, наявних у мові слів і морфем загальнолітературної лексики. Також необхідно вказати на індивідуальність творення термінологічних систем, тобто на більший вплив того чи іншого засобу термінотворення певних термінологічних систем [2, 77]. Між загальною системою мови й залученими до неї терміносистемами відбувається певна взаємодія, яку кваліфікують як явище детермінологізації чи термінологізації [11, 738-739].

Термінологія як сукупність термінів певної галузі знань є одним із компонентів словникового складу мови, відносно глобальним щодо мовної політики, і цей факт треба враховувати. Водночас аспект свідомого регулювання терміносистем, конвенціональність термінів пов'язані з її історичним розвитком, з певною традицією пізнання і функціонування тієї чи іншої галузі. Проблема національного в українській термінології – це передусім проблема самотності самої наукової і термінотворчої традиції. Саме у цьому можна віднайти досить дійові і водночас толерантні принципи регулювання співвідношення національного та інтернаціонального в термінології [10].

Об'єктом дослідження поняття "термінологія" було як у працях основоположників термінознавства (Г. Винокура, Е. Вюстера, Л. Дрозда, Д. Лотте, О. Реформатського), так і в дослідженнях українських учених (В. Іващенко, Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижанівська, Т. Панько, Л. Полюга, Т. Пристайко, Л. Симоненко, Ф. Циткіна та ін.) на різних рівнях системності.

Нині різко зростає потік науково-технічної інформації, що сприяє збільшенню нових спеціальних лексем. Словниковий склад української мови також швидко змінюється за рахунок спеціальної лексики, тому дослідження багатьох лінгвістичних проблем є неможливим без усебічного аналізу української науково-технічної термінології.

Провідні українські термінологи (А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, Т. Пристайко) визначають залежність розвитку термінології певного фаху від дії позамовних чинників – виробничо-технологічного, соціально комунікативного та історично-політичного. На формування української термінології дизайну вплинули усі ці чинники.

В кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. інтенсивно розвивається українська термінологія на національній основі. В цей час, на думку М. Жовтобрюха, технічна термінологія не була сформована достатньою мірою і не могла формуватися, оскільки не було для цього потрібних умов, на що вказує відсутність вищої технічної школи, де українська мова була б мовою викладання; не існувало українських наукових товариств, і, найголовніше, майже не видавали спеціальної технічної літератури українською мовою [5, 225].

Дискусійним є твердження і про штучність термінології. Для термінології властиві надто специфічні риси, тому О. Суперанська наполягає на її автономності. "Терміни кожної галузі знань формують свою специфічну термінологію, і значення кожного терміна розкривається повністю лише в системі останньої" [13, 17]. Професійно-предметна спрямованість різнить специфічність термінології.

Виокремлюємо три рівні системності термінології: перший – термінологія у складі системи національної мови, другий – термінологія як складник лексичної підсистеми загальної мовної системи, третій – термінологія як система, що охоплює змінну кількість (залежно від рівня розвиненості суспільства) галузевих термінологій, та загальнонаукову термінологію.

Терміни різних галузей знань об'єднуються в термінології науки, техніки, виробництва, які пов'язані між собою складними різнорівневими відношеннями. Центральне місце, за кількістю системних зв'язків, відводиться науковій термінології, бо вона має співвідношення з іншими елементами. Складові частини термінології (загальнотехнічна, науково

технічна та галузеві технічні термінології) – це результат взаємовідношень технічної, наукової та природничої термінології.

Різне розуміння знаходить поняття системи в термінології. Систему вважають конкретною матрицею, де для кожного терміна є своє місце [4]. З іншого боку, система є окресленим полем від ядра до периферії, де ядро – це термінологія певної галузі, а периферія – терміни суміжних термінологій, що вживаються в межах конкретної. План вираження (зовнішня системність) є найсуттєвішою для деяких термінологій [12].

Завдяки системі, якій властива організованість зв'язків, і вибудовується та чи інша терміносистема: "під системою в термінології розуміють організовану сукупність об'єктів, тобто таку сукупність, яка є об'єктивною єдністю пов'язаних між собою предметів, явищ або дій" [6, 68]. Системна організованість термінології – наша вихідна позиція. Зважаючи на це, розуміємо термінологію як сукупність термінів певної галузі знань, що природно є частиною лексичної системи загальнолітературної мови.

Вироблення норм загальнонаціональної мови властиве всім соціомовним системам. Певний час, виконуючи консолідувальну функцію, національна орієнтація відіграє позитивну роль. Для полегшення міжмовної комунікації у сфері науки та пошуку нових терміноодиниць на позначення наукових понять, вона зазнає у процесі поширення міжнародних зв'язків значних коректив через запозичені терміни, терміни-кальки, інтернаціоналізми, які адаптуються на ґрунті національної мови. Цей процес ускладнює не тільки опис та аналіз термінологічних систем, а й мовознавчу оцінку доречності того чи іншого новотвору.

Отже, у визначенні природи терміна як номінативної спеціальної одиниці потрібно виходити із співвідношення терміна та об'єкта матеріального світу, а також предметно-логічних відношень між поняттями. Звідси термін розуміємо як "штучно утворені слова або словосполучення, що виражають спеціальні поняття з певних галузей науки, техніки і мистецтва" [1, 270].

Проблема визначення терміна свідчить перш за все про незавершеність диференціації цього поняття. Розмежувальна ознака термінів, зокрема тенденція до незалежності від контексту й однозначності в межах певного термінологічного поля, дає оцінку термінологічній одиниці певної галузі науки в напрямку рівності "знак – означуване". Це свідчить про те, що ідеальний термін має бути однозначним, стилістично нейтральним і несинонімічним. Водночас усунути неоднозначність термінів важко, оскільки лексичний склад української літературної мови перебуває у постійній динаміці.

Отже, термінолог повинен: 1) знати структуру і систему мови взагалі; 2) знати предметну галузь, володіти системою її понять; 3) розуміти системний характер лексики певної наукової галузі; 4) знати специфіку вияву семантичних явищ синонімії, полісемії в певній терміносистемі; 5) координувати свою роботу на міжгалузевому рівні [10].

Рівнева організація системи мови вимагає відповідного підходу до розгляду місця термінології в мовознавстві. Зважаючи на те, що термінологія становить галузь лексикології – розділу мовознавства, що вивчає словниковий склад мови, вона, у свою чергу, містить термінології різних наук, серед яких особливе місце належить термінології дизайну.

З огляду на сказане вище констатуємо, що сучасна українська термінологія дизайну належить перш за все до однієї з галузевих технічних термінологій. У процесі розвитку вона взаємодіє з усіма складниками загальної наукової термінології. Термінологічна сітка, до якої входить термінологія дизайну, виглядає так: загальнонаукова термінологія як елемент словникового складу мови; галузева термінологія технічних наук – як елемент першої; термінологія дизайну – як вузькоспеціальна терміносистема попередніх.

Отже, термінологія дизайну становить одну з галузей термінології технічних наук і формує окрему терміносистему. Вважаємо терміносистему дизайну різновидом галузевої термінології і підвидом загальнонаукової

термінології. Як і інші терміносистеми, досліджувана нами термінологія використовується у фаховій субмові, що обслуговує сферу архітектурно-будівельного дизайну. Ця субмова насамперед містить специфічні лексичні одиниці, основними з яких є терміни і професіоналізми.

SUMMARY

The terminology of design as a branch of engineering science is examined in the article. Terms' position in the lexical system is defined. Levels of systematic terminology are emphasized.

Key words: term, terminology, term system, systemacity, heterogeneity, national language, general scientific terminology.

Література

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : [навч. посіб.] / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ "Академія", 2006. – 368 с.
2. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
3. Д'яков А. С. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім "КМ Academia", 2000. – 218 с.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
5. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 302 с.
6. Кочан І. М. Ще раз про системність у термінології / І. М. Кочан // Українська термінологія і сучасність. – К. : Вид-во НАН України, 2001. – Вип. IV. – С. 67–70.
7. Крижанівська А. В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
8. Наконечна Г. В. Українська науково-технічна термінологія : Історія і сьогодення / Г. В. Наконечна. – Л. : Кальварія, 1999. – 112 с.
9. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, І. В. Коропенко, М. П. Годована, В. С. Марченко. – К. : Наук. думка, 1993. – 237 с.
10. Панько Т. І. Концептосфера термінологічної розбудови української мови / Т. І. Панько // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 14–22.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
12. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : [Монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
13. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.